

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԳԵՊՍԻ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆԶ ԵՒ ԱԿԵԱՏԵՍ ԵՐՈՒՍԱՂԼԻՒ Բ. Գ. ԱՌՄԱՆ
(1154 — 1199)

Ներսէս Լամբրոնացիին նախկին անունն էր Սմբատ, որդի Օշինի Ահարտոսի, մայրը՝ Տիկնանց տիկին Շահանգուխտ, Պահլաւունեաց զարմէն, իր չորս հարազատներն են Հէթում, Ապիրատ, Շահանշահ և Գրիգոր:

Տառնեւթ տարեկան էր երբ Սմբատ իր կամքին հակառակ Ս. Ներսէս Շնորհաւրին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուեցաւ՝ Ներսէս անունով, իր հօր Օշինի ցանկութեան համեմատ Սկեռայ վանքին վանաւայր պէտք է կարգուէր: Բայց ան առանձնութիւն սրբով՝ Սաղրու վանքը քաշուեցաւ և երբեմն երբեմն միայն կ'երթար Հըռոսկայ, Շնորհաւրի մօտ:

Քսաներեք տարեկան հասակին Տարսնիլ եւ Լամբրոնի համար եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ և Սկեռայ վանքի վանահայրութիւնը ևս ստացաւ:

Չնայելով առաջնորդական բազմազան գործերուն՝ Լամբրոնացին դարձեալ կը սիրէր առանձնանալ և աղօթքով պարապել և զրաւոր գործեր յօրինել, իր ժամանակը կ'անցնէր Ս. Գրքի ընթերցմամբ և ուսմամբ, և քանի մը լեզուներ ալ ուսած է:

Լամբրոնացիին վարժապետը եղած է Ստեփանոս վարդապետ Գալուկկացի, մեծ ուսուցիչը, որուն մօտ Լամբրոնացի մեծ հմտութիւն ամբարած և զարգացած է կրօնական եւ եկեղեցական ուսմանց մէջ եւ գրական ու մատենագրական արդիւնքներով ճոխացած: Իր ժամանակին հմուտ եկեղեցականներէն մին դառնալով՝ արտադրած է զանազան աշխատասիրութիւններ, զոր հոս կ'ամփոփենք քաղելով հնագոյն գրուածքէ մը, 1736ին ի Կ. Պոլս տպագրուած, «Էր ընդ եղբարսնդ գիրքէն» Այս երանելի և բազմիմաստ վարդապետն մեր Ներսէս Լամբրոնացին ծնանի ի թվականին Հայոց ՌԲ (= 1153), և ի վեշտասան ամի հասակի իւ-

րոյ՝ ձեռնադրի կրօնաւոր քահանայ ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ եւ կոչի Ներսէս. զի առաջին անուն սորին էր Սմբատ: Եւ ի՞նչ ամաց լեալ, կարգի ի Գրիգորիս կաթողիկոսէ արքեպիսկոպոս Տարսնիլ կլիկեցւոցն եւ շրջակայ գաւառացն: Եւ թարգմանեաց ի յունաց զպատմութիւն Գրիգորի Պապոյն որ Տիակոլոս. կոչի: Եւ զկանոնական զիրս հօրն Բենեաթքտոսի, որով վարին ամենայն ազգն Հռովմայեցւոց ի 26 ամի կինաց իւրոց: Եւ ի 627 թվին (1178) սկսի մեկնել զՍաղմոսն Դաւթի մարգարէին: Եւ ի 628 թվին (= 1179) թարգմանեաց զմեկնութիւն տեսեան սրբոյն Սովնանու աստուածաբան աւետարանչին ի յունականէն ի հայո: Եւ զէր ընդ եղբարսն որ է այս գիրք. ինքն մեկնեաց ըստ խնդրոյ Ստեփանոսի իւրոյ վարդապետին: Եւ ի 24 ամի կինաց իւրոց մեկնէ զարմանալի տեսութեամբ զխորհուրդ որոյ պատարագին: Այլ եւ ի սոյն ամի հրամանաւ Տեսուն Գրիգորիսի՝ և քըրխոտոսապակն արքային Հայոց Լեւոնի՝ խօսի զատենական խօսնի տիեզերական ժողովին Տարսնիլ Մեկնեաց նաև զգիրս Սողոմոնի, զԱռակացն, զԺողովողն եւ զիմաստութիւնն: Այլ և զերկոտասան մարգարէիցն, եւ զտէռոնական առական, եւ զլուծմունսն զորց զժուարիմաց բանից, զկաթողիկէիցն, զՍտիպիմն հոգւոյն սրբոյ, եւ զՊարտական դատիմն Վերափոխման Աստուածածնին: Այլ և զբնաց զմարգարեալութեան զիրքն. Ասաց եւ ճառս Ներքողական ի տօնս տէրեւականս: Արար երգս պաշտամանց: Եւ ի 646, յուլիսի 17 (= 1197) ի 32 ամի կինաց իւրոց վախճանեալ դարբարանի ի հրեշտակաբնակ սուրբ ուխտն Սկեռայ . . . (*):

(*) Ըստ մեր հեղույմի, Լամբրոնացին 45 տարեկանին վախճանած է:

Լամբրոնացիին ունի նաև թարգմանու-
թիւններ, որոնք են.

1. — Օրհնագիրք կայսերաց Յունաց
Լեոնի և Կոստանդայայ:

2. — Անոնց Քաղաքական եւ Զինու-
թական օրէնքները:

3. — Կարգ օրհնութեան թաղութորաց
եւ կայսերց ի լատին լեզուէ:

Լամբրոնացիին վերն նշանակուած հո-
գեւոր կեանքի գրոց շարքը կ'ապացուցանէ
թէ՝ եթէ տարածած ըլլաւ անոր մահը,
ալ աւելի պիտի պայծառացնէր կրօնական
աշխատանքներու լուսաւոր պատկերը: Բացի
իր այլ գործերէն խորագլխ միջնաւած էր
ան եկեղեցիներու միութեան խնդրոյն մէջ,
հետեւելով Շնորհալիի շաւղին եւ խիզա-
խօսէն նետուեցաւ միութեան այդ գործին
մէջ, յոյսերով լեցուած, առանց մտածելու
ան թակարդի մասին որուն մէջ զլորեցան
ետքէն, իր Պոյսի նուիրակութեան առի-
թով՝ կը գրէ. «քանձաբար բառք եւ հրեա-
կան կամօք քնդ ճիշդ կայեցալ, որք ոչ ա-
խորժեմ ծառայել Աստուծոյ՝ ցնդուրեամբ
հոգւոյն, ալ հնուրեամբ գրոյն, եւ ստգա-
ցեալ ի հոգեւոր կամս մեր՝ դարձաք յիմաս-
տալոն յուսոյն սոցա՝ ամօթով: Ան դար-
ձեալ եկեղեցեաց միութեան նոյն խնդրոյն
համար սաստիօրէն պայքար մղեց խիզալ
նկարագրով եւ քրոջով, ընդդէմ՝ անոնց որ
կ'զգուշացնէին զինքը յախուռն ձեռնարկ-
ներէ եւ նորութիւններէ: Մենք այդ մա-
սին աւելի չպիտի անդադառնանք, մեր
յօգուածէն դուրս նկատելով Լամբրոնացիին
նոյն յատուռն ձեռնարկները:

Մեր այս յօդուածին նպատակն է, ինչ-
պէս խորագրէն յայտնի է, ջանալ լուսա-
բանել Լամբրոնացիին կողմէ կատարուած
Յովհաննու Յայտնութեան թարգմանու-
թիւնը եւ ակահատեսի ըլլալը Նրուսաղէմի
Բ. Դ. առման:

Յովհաննու Յայտնութեան հայերէն.
թարգմանութիւնը՝ որ մինչեւ ցայժմ տը-
պագրութեամբ ծանօթ է եւ ընդունուած է
Աստուածաշունչին մէջ, առ հասարակ ներ-
սէն Լամբրոնացիին գործը կը համարուի:
Այս կարծիքը կը հաստատուի նոյն իսկ
Ներսէսի վկայութեամբ, որ իրրեւ յիշա-
տակարան յաճախ յարակից կը գտնուի ձե-
ռագիրներուն մէջ Յայտնութեան գիրքին
վերջը: Ս. Յակոբեանց վանուց գրչապրաց

մատենագարանին մէջ և այլուր կը գտա-
նուին շատ մը ձեռագիրներ, որոնք կը պա-
րունակեն այդ յիշատակարանը:

Այսպէս, Նրուսաղէմեան Թ. 1946 ձե-
ռագրին յիշատակարանէն, զոր նոյնու-
թեամբ կ'ընդօրինակենք հոս, կ'իմացուի
Լամբրոնացիին Յովհաննու Յայտնութեան
մասին կատարուած աշխատանքը:

«Այս Յայտնութիւնն աստուածաբան աւ-
ւետարանչին Յովհաննու, որոքը հարցն մե-
րոց վարդապետութեամբ պատուեալ ի պէտս
վկայութեանց, զերծաւ ի գայթակղութեանէ
կարծեաց ոմանց, որք ալլանդակ իմացնէ
ի սմանէ: Քանզի Մեծն Իրանեհոս յաստ-
ուածաբանական ճառն հիւսեաց զվկայու-
թիւն սորա, եւ Իրենիոս Մեղաղու եղիս-
կոպոսն, Գրիգորիոս աստուածաբան ի հը-
րաժարական ճառն, Գրիգոր Նիսիոյ յե-
ղիսկոպոսացն ժողովոյ, եւ Մեծն Կիրեղ,
Մեթոսիոս, եւ Հելլոդիոս, նաև անփորձն
Ներգինես, զոր պատուեալ է եկեղեցի, ըստ
նոցին հաւանութեան, դասեաց ի կարգ Աս-
տուածաշունչն նորոց կոսակարանացն, որոց
եղեալ եւ մեք ընթացակցի ի սուրբ եկեղեցւոյ
մանկունս աւանդեցաւ նոսին ի դասակա-
րութիւն առաքելական մասեցիցս, որպէս
սուրբան զառաքելական յայնուրիւն: Սե-
սուկարեան արտաւ վերսթին յերկրեալ ի
հելլենացւոյն իմով նուաստ ներսիսի բարգ-
մանութեամբ, ընդ որ եւ զհնուրեամբ մեկ-
նութիւն ստիցն ամի յեկեղեցիս Հայոց: Արդ
որք յետ մեր լինիք սմին ընթերցաւդք եւ
պայծառութեան աստուածաբան մատենիս
վայելաւդք, տացէ ձեզ շնորհ սուրբ Հոգ-
ւոյն՝ քաղցրութեամբ առնուլ ի քիմս մտաց
հոգւոյ զբանս Աստուծոյ, որ ախորժէ քան
զմեղր բերանոյ: Քանզի արդարեւ, իմա-
նայն ի սմանէ, թիկունս դարձուցանէք ա-
տելութեամբ ըստ երգողին՝ յամենայն ճա-
նապարհս չարաց: Այլ թէ եւ առ մեզ ողոր-
մութիւն ցուցանէք՝ մաղթելով ի Տեառնէ
քաւութիւն եւ ձեզ լցիի ողորմութեան ըստ
հրամանի իբրաւխօսոյն: Որ վարեցաք զաշ-
խարհս ի ժամանակիս յորում էանց սորին
վայելչութիւնն: Քանզի ակներեւ ապաց մե-
րոց սուրբ եւ աստուածակոխ քաղաքն Ն-
իւսաւաղէմ յափշտակեցաւ ի սպառաւորու-
թենէ քրիստոնէից՝ սրով իմայնիտցեոցն ի
ՈւՋ (= 1187) թիւն Հայոց: Ի վերայ որոյ
բազում արեանց հեղմունք հղել լատի-

նացուող բազմացիկ ազգաց, որք գաս գաս առապատեալ նաւաւք եւ քաջապիկոց հաւ լատով, եւ որտաջան արութեամբ հասին ի Պաղեստին, եւ անդ գիտնականաւք շուրջ զքաղաքան՝ բաւ երգայն՝ եւ ոչ ոք էր որ թողէր, եւ մեք մնացաք նոյստային զը- թացեաց մերաց, մինչեւ ի լրումն թուիս Սինէ (= 1198). յորում ամի վերապատուե- ցաւ թագաւոր հայոց Լեոն՝ որ յՌորինեանց՝ բարերաշտ եւ յազթաւզ Աստուծով, որոյ հոչակ արութեանն շարժեաց ինքնակայն հին Հռոմայ զհեռի եւ զնոր Հռոմայ զԱ- լէքս, որք պատկեցին զսա քարամբք պատ- ուականաւ, յիկեցեալ Տարստին, որ իմ անարժանութեամբս հալուի։ Զսա Փրիստոս Աստուած մեր Հնորհեացէ մեկ երկայնու- թեամբ աւաւրց, եւ անվանելի յազթու- թեամբ, եւ ի փոխին աստի՝ սրբոց թագա-ւորացն որասցէ պատկակց եւ խղճանակից ի լուսեղէն յարկան, եւ նմա փառք յաւի- տեանս ամէնա։

Այս յիշատակարանէն յայտնի է թէ եր- կար ժամանակներով Յովհաննու Յայտնու թիւնը պատճառ եղած էր շատ ամ վէճերու եւ հակադասութեանց։ Ոմանք կ'ընդունէին Ս. Գրոց մէջ անոր կանոնականութիւնը, այլք երկբայական կը գտնէին անոր հարա- զատութիւնը եւ իրեւն անվաւերական կը մերժէին Ս. Գրոց կանոնէն։ Բայց հուսկ յետոյ երեւելի հայրերու եւ եկեղեցւոյ վարդապետներուն ազդեցութեամբ ընդու- նելի եղաւ եւ Ս. Գրոց կանոնին մէջ առ- նուեցաւ. սակայն բոլոր եկեղեցիներուն մէջ առ հասարակ Ս. Գրոց կանոնին մէջ չենք մտնուեցաւ։

Լամբրոնացիին ուրիշ եկեղեցեաց օրի- նակին նոյեւելով Հայոց մէջ յարմար գտնեց Յովհաննու Յայտնութեան հարազատու- թիւնը եւ կանոնականութիւնը հռչակելու, սակէ յայտնի կ'ըլլայ թէ մինչեւ Լամբրո- նացիին, Յովհաննու Յայտնութիւնը հակա- ռադիկալութիւն կը կրէր եւ այդ պատճառաւ Հայտնութեանց Եկեղեցւոյ ընթերցուածոց մէջ էէր ներմուծուած։

Երբ Լամբրոնացիին Կեսարացի Անդրէ- ասի Յովհաննու Յայտնութեան մեկնու- թիւնը հայերէնի թարգմանեց, անկէ առ- կախաբար յարգարեց Յայտնութեան զբքին թարգմանութիւնը։ Ինքը չնղաւ այս գիր- քին առաջին հայ թարգմանիչը, աչ ան-

շուշտ իր մօտ պատրաստ ունէր հնագոյն հայ թարգմանութիւն մը, զոր ինքն ըրա- տուարեմ աւար եւ վերստին յերկրեաց»։ Դարձեալ՝ առ Ոսկան զրաժ թուգթիւն մէջ (տե՛ս «Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագի» զբքէն վերջ, ապ. Ս. Երուսաղէմ, 1842, էջ 24-25), յայտնապէս կը խօսի. «Զինչ ա- սեմք եւ զերանելի աստուածաբանին Յով- հաննու սքանչելի Յայնութիւն . . . զոր ես իմնիմ քարգմանեցի յօրինակէ Աբամասի Բաղաբիդ (Անիսիդայ) հայրապետի, եւ զի գլուծուամ մեկնչացն։ Այս «Օրինակ Աթա- նաօս» պատրիարքի անշուշտ նոյն ինքն է օրինակն միկնութեան։

Ներքէս Լամբրոնացի Գրիգոր կաթու- ղիկոսի հրամանաւ եւ զորոճակցութեամբ Գերապոսի յոյն մտարապետին, յամի 1179 Հռոմկալայի մէջ յոյն լիպուէ հայերէնի թարգ- մանեց Կեսարացի (Անդրէասի) Յովհաննու Յայտնութեան մեկնութիւնը, Անտիոքի Ս. Թանաս պատրիարքի օրինակէն։ Միւսնոյն ժամանակ Յայտնութեան հնազոյն հայերէն թարգմանութիւն մը զորոճակցով «Երկրեցեց Յայտնութեան զբքին նոր թարգմանութիւն» մը. նոյն երկու թարգմանութիւնները քիչ վերջ բազմաթիւ օրինակներով հայոց մէջ տարածեց եւ յանձնարարեց գասաւորել Ս. Գրոց մէջ։

Արդ, ինդրի է թէ ի՞նչ էր Յայտնու- թեան այդ հնագոյն թարգմանութիւնը, զոր Լամբրոնացի իր աչաց առջեւ ունէր երբ իր նորընծայ թարգմանութիւնը կը յարգա- բերէ։

Արդարեւ Հայոց մէջ կար Յովհաննու Յայտնութեան հնագոյն թարգմանութիւն մը, բայց մինչեւ ժ. դար անյայտ էր, առաջին անգամ կը յիշուի Ս. Գրիգոր Նա- րեկացիին եւ այն ալ մէկ անգամ միայն, (տե՛ս Ներք. Ս. Աստուածածնի՝ «Վախստ» երկին եւ Երկիր ի մի սասանութիւն ի դի- մաց էին, եւ ետիլ ոչ գտաւ Յա. Ի. 11)։ Նաեւ Յովհաննէս սարկաւազ ժԱ. դարուն կարգացած է Յայնութիւնը, զոր կը յիշէ իր զրութեանց մէջ երկու տեղեր, Յաղագս քահանայութեան ճառին մէջ (Սուփ. Հայկ. Գ. 27-28 = Յայտն. Ե. 3, Ը. 3) եւ Յա- ղագս մասանց պատուոյ եւ պատկերաց (Հ. Գար. 2. Յաղ. բարխոս. սբոց, 353 = Յայտն. ԺԲ. 3-4)։ Ըստ բանասիրաց այդ թարգմանութիւնը կատարուած է 2. կամ

է. դարձու սկզբը, Լամբրոնացիէն առաջ, Յայտնութեան այդ հնագոյն թարգմանութենէն զատ, ուրիշ հայաբարբառ թարգմանութիւն մը չկար Հայոց մէջ: Արդարեւ այս թարգմանութիւնը կատարուած է յուսարեան ընտիր օրինակէ մը, գրազէտ եկեղեցականի մը միջոցաւ, որուն անունը թէև անձանօթ կը մնայ, բայց անոր այս թարգմանութիւնը մեր նախնեաց հայկական թարգմանութեանց զանձարունին մէջ պատուական չիշխար մ'է:

Վաղուց կարծիք կար թէ Յովհաննու Յայտնութեան հայերէն կանխագոյն թարգմանութիւն մը կար: Հ. Գ. Վ. Զարբանէլեան իր Մա. Դկ. Թարգմ. նախնեաց էջ 221-222, համառօտ տեղեկութիւն մը տուած է Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի մէջ ձեռագրի մասին, որ Յայտնութեան վրոց տարբեր հին թարգմանութիւն մը կը բովանդակէ. Զարբանէլեան նոյն առթիւ կը գրէ թէ «Ոմանք ի նախնեաց, եւ Վարդան պատմիչ աղաւ կերպով կ'ակնարկէ թէ Յայտնութեան զրոց թարգմանիչն եղած ըլլայ Մանգակունի, որով հարկ կ'ըլլայ ըսել թէ Լամբրոնացիի ժամանակէն առաջ արդէն թարգմանուած էր այն, և ինք պարզ արգգրիչ մ'էր և օրինակ թերեւ գրիչներէն և ժամանակէն աղաւաղեալ:

Յովհաննու Յայտնութեան Լամբրոնացիէն շատ առաջ հայերէն հնագոյն թարգմանութեան երկու օրինակներ տոժմ գոյութիւն ունին, մին Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի ձեռագիրը Թ. 326, և միւսը Պերլինի արքունի Մատենադարանինը Թ. 803: Երուսաղէմի ձեռագիրը կը բովանդակէ, բացի այլեւայլ ճառերէ «Յայնցնութիւն Յովնանու աւեսարանչին զոր ետես, երանի որք լսեմ եւ առնեմ զ'ի սմա զբեայս, զի ժամանակն մաւս եւ. ժամանակ՝ ՈՅԼ-ՈՄԱ (= 1199-1202). գրիչ՝ Սամուէլ և Յովնան. և եւ, Տե՛ր ողբոց եփեմմի՛ Ներսէս Արքեպիսկոպոս Տարսուսի, իոյ մնացեալ մասն՝ անշայտ: Տեղի՛ Ընկուգիկ, վանք Դաւթայ, և Ակեււայ վանք: Յիշատակարաններ կան Ներսէս Լամբրոնացիին և անոր մօր և եղբարց մասին:

Պերլինի արքունի Մատենադարանին ձեռագիրը բացի այլեւայլ նշիւքերէ՝ կը բովանդակէ «Յայնցնութիւն Յովնանու Աւեսարանչին, — ժամանակ՝ դար ԺԶ. — գրիչ՝

Յովսափ Սարկաւափ Սեբաստացի. — տեղի՛ Սեբասթիա. Յիշատակութիւնք եւ այլ տեղեկութիւնք բազմաթիւ են:

Այս երկու ձեռագիրները կը հաստատեն թէ Յովհաննու Յայտնութեան թարգմանութիւնը շատ կանոնախն դոյութիւն ունեցած է և Լամբրոնացիին ալ իր թարգմանութեան յիշատակարանին մէջ կը հաստատէ զայս և նոյն թարգմանութենէն երկու տարբեր առաջ ալ, 1177ին իր պատարագի Մեկնութեան մէջ գրած է հաստուած մը (տե՛ս՝ «զի անմուռն, այսինքն անշարքառ բանիւ գիտէ նա զքահանայական ազօթն» որ ի սրբոյ Հոգւոյն սպասաւորութենէ բարձրանայ առաջի Ստոռւծոյ. ըստ որում ետես Աւեսարանիւն» = Յայտն. 8, 3). (տե՛ս «Տեղեկութիւն Սրբազան Պատարագիոյ Լամբրոնացւոյ, տպ. Երուսաղէմ, 1812, էջ 32):

Մինք այս յօդուածին առթիւ օգտուած ենք «Յայտնութեան Յովհաննու հին հայ թարգմանութիւն» գրքէն, Փ. Մ. տպ. Երուսաղէմ, 1905-1911:

* * *

Մեր այս յօդուածին խորագրին երկրորդ հաստուածը ունի հետեւեալը զոր մէջ կը բերէ Լամբրոնացիին իր յիշատակարանին վերջը, «Որ վարեցաք զաշխարհս ի ժամանակս, յորում էանց սորին վայելչուութիւնն: Դանգիւ ակնիբեւ աչաք մերց քորբ եւ աստուածակոխ քաղաքն Երուսաղէմ յափշտակեցաւ ի սպասաւորութենէ քրիստոնէից՝ որով իմայնլացուցն ի ՈԼԶ (= 1187) թուին Հայոց: Ի վերայ որոյ քաղում արեանց հեղմունք հղեւ Լատինացւոց բազմացեղ ազգաց, որք զաս զաս առագաստեալ նաւաւք և քաջապիւնդ հաւատով, եւ սրտաշան արութեամբ հասին ի Պաղեստին և անդ դիմախոսեալք շուրջ զքաղաքուն՝ ըստ երգոյն՝ և ոչ ոք էր որ թաղէր, եւ մեք մնացաք նախաորին գրացեաց մերոց . . . »:

Վերի առդերէն կը հասկցուի թէ Լամբրոնացիին 1187ի Երուսաղէմի առման ներկայ կը գտնուէր, Հ. Ալիշան անոր ուղեւորութեանց առթիւ կ'ըսէ. «Երբեմն Երուսաղէմ ուղեւորեալ (1179) թերեւ զաս յալիս, քից՝ յայլ ևս գործ կարեոր» (տե՛ս Սիսուան, էջ 87). Կանախական է որ 1179ին արդէն

ուխտի եկած էր Ս. Քաղաքը, անյայտ է թէ ինչ նպատակաւ 1187ին Երուսաղէմ եկած և ականատես գտնուած է քաղաքին առմամբ և տեսած է որ ճեղքուած արեանց հեղմունք հեղեւ լատինացեաց քաղաքեղ ազգացը, Լամբրոնացին շատ հաւանական է որ այս խօսքերով Սալաէտոյնի արշաւանքները կ'իմանար. եւ լսած է թէ Պաղեստինի իսլաւկրաց ոյժը տկարացած էր Հաթթինի պատերազմին ժամանակ, Յուլիս 4ին, Տիբերիա կը գրաւուի, քիչ օրէն վերջ Ագրան, յետոյ Նազարէթ, Սէֆֆորիէ, Հայֆա, Կեսարիա և Նապլուս, յաջորդաբար Սեպտեմբերի մէջ կը գրաւուին Ակադլան և Գազա և Սալաէտոյն 20 Սեպտեմբեր 1187ին կը տիրանայ Երուսաղէմի։ Ուրեմն Հաթթինի պատերազմէն երեք ուկէս ամիսներ վերջ Երուսաղէմ կործանուած և իսլաւկրաց թագաւորութիւնն ալ ունէլացած է։ Լամբրոնացին իսլաւկրաց այս տխուր վիճակին և Ս. Տեղեաց աւերանքին բարոյական մխիթարութեան համար հաւանական է գիտակցօրէն կը հասնի Երուսաղէմ և ականատես կ'ըլլայ արիւննահեղութեանց և քաղաքին շուրջը քաղաքի մեծահաշներու, զորս «ոչ ոք էր որ թողէր»։ Եւ այս աղետալի տազանային առթիւ կը վերելէ թէ երբեմն իսլաւկրք ճեղք լայս առադառնալով նաւալ եւ քաղաքայինը հաւասով եւ արագամբ արուքտաբ հասին ի Պաղեստինը։ Լամբրոնացին իր քանի մը զիրքերուն մէջ ալ կը ներքողէ փռանգները իր բարեպաշտութեան տիպար ներկայացնելով զանոնք։ «Բնիկ կիլիկեցի ըլլալով, և կրթութեան առաջին տարիններուն, յոյն կամ փռանգ կրօնաւորներուն հետ առեպ շփման մէջ գտնուելով մեծապէս ազդուեցաւ անոնցմէ և ժամանակէ մը ի վեր յուզուող միւսքեան խնդրին շնորհիւ աւելի կամ նուազ զգացուած եկեղեցական բարեկարգութեան մը պէտքը ջանաց չեղտել մեր մէջ իր քանի մը գրուածքներով, որոնցմէ մէկուն կ'ակնարկէ ինքն առ Լուսն իշխան ուղղած թուղթին մէջ ըսելով. «Ես գիրք մը բովանդակ ան գրեալ զՀայոց ազգին անկարգութիւնս, որ յետոյ մտալ են։ Լամբրոնացիին տարապայման Նախնաճաւորութիւնէն զոհ չմնաց իշխանն այս (տե՛ս Պատմ. Հայ Մատենադարանի, էջ 207-8, Ե. Արք. Դուրեան)։

Ս. Քաղաքի գրաւումը և ժողովրդեան արիւնհեղութիւնն և քաղաքի անձերու տարագրութիւնն եւ եկեղեցիներու քայքայումէն Լամբրոնացին մեծապէս աւաւաւորուած կը մեկնի Ս. Քաղաքէն, անտարակոյս նախ կը հանդիպի Հոսովայ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին, որ անտեղեակ էր կրնար ըլլալ Լամբրոնացիին Ս. Քաղաք ներկայ գտնուած ըլլալէն, եւ անկէ որ կ'իմանայ Երուսաղէմի գրաւումը, արիւնհեղութիւնները, եկեղեցիներուն խղճալի վիճակը և քրիստոնէից անարկու տազանալը, տարակոյս չկայ թէ հայրապետը մեծապէս ազդուած է Ս. Քաղաքին գրաւումէն և քրիստոնէից աննկարագրելի թշուառութիւնէն։ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին օմիլք Յրուսաղէմի խորագրով գրուածքը յիշատակարան մ'է Երուսաղէմի առման դժբաղդ վիճակին. արդարեւ ան բանաստեղծութիւն մը չէ, այլ պատմութիւն մը դիմադրական ձեւով գրուած, Ս. Տեղեաց մասին անոր նկարագրութիւնը շատ սրտառու է. և «Ողբը» ամբողջ բովանդակութեամբ պատկերացումէն է տեղի ունեցած ծանր տազանային և քրիստոնէից վիճակին. պատմական տեսակէտով շատ կարեւոր կէտերերեան կուգան նոյն «Ողբ»ին բազմահիւս տողերուն մէջ. զայն կրնանք նկատել անմոռանալի յիշատակարան մը Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին, թէ իսկ չկրնայ հաւաստել իր հօրերօր Ս. Շնորհալոյն «Ողբ Եղեւորոյ» բանաստեղծական խանդով գրուած գործին։

Երուսաղէմի առման տազանալը ոտք հանեց իսլաւկիւրները և Կոնստնտին Գ. Պապին քաջալերութեամբ Դերմանիոյ կայսրը Ֆրէտէրիկ Ա. և ուրիշ թագաւորներ պատրաստուեցան քաղաքի բանակներով Երուսաղէմ գալ և ազատել Ս. Քաղաքը։ Առաջին անգամ Ֆրէտէրիկ կայսրը Հուսեփ Գաբրիայէն Պոլիս գալով հարկահաւոր վիճուողներով հասաւ Փոքր Ասիա, բայց չկրցաւ մտնել Պաղեստին, զժբաղդ դիպուածով մը մեծնելով կիլիկիայ մէջ, և Ֆրէտէրիկի բանակը աստիկ սովէն մեծապէս տուկարացաւ եւ չկրցաւ հասնել իր նպատակին։

Ֆրէտէրիկ կայսրը և այլ թագաւորներու քաջալերութեան համար Կոնստնտին Գ. պապը կանխեց գրեւ 1189 Մայիս 29ին

Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսին որպէսզի նոր ինչպիսիքներուն օգնէ և ինքն անձամբ եւ ժողովրդեամբ որ յաշխարհոյ արեւելից՝ փութայ ի Սուրբ Տեղեացն ազատութեան:

Այս տխուր գէպերուն եւ Սալաէտտինի ակնզ բանակներով նոր ինչպիսիքներուն զինադուրթեան և յաղթական գնացքներուն շարունակութեան ի տես, կաթողիկոսը նամակ մը կը գրէ Սալաէտտինի տեղեկութիւններ տալով նոր ինչպիսիքներուն ոյժին և պատրաստութեանց մասին, այս պարագան կը ծանուցանէ արար պատմիչ Պէհաէտտին իր պատմութեան մէջ. բայց Հ. Ալիշան կը հերքէ այս խօսքերով. «Գրիգոր առաքյալին ինչ, այլ ամենին հետեւ օտար է ի մտաց և ի գրէզ կաթողիկոսին և Լեւոնի, և ամենայն ողջամիտ ծանօթից նոցին: Եւ քանզի կարկառուն գրուածն այն երկամեցոյց եւ զարեւտեալս ոմանս նոր պատմիչս՝ ընդ հայրապետն մեր, անդիտակք գողով և անխորձ ոգւոյ և հանճարոյ սորին . . . » (տե՛ս Սիսուան, էջ 447): Այս վկայութեան հակառակ Տիւրքիէ իր Recueil des Historiens des Croisades, Documents Arméniens, Ա. հատոր, Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսի սկզբ երուսաղէմէն Փրանսերէն թարգմանութեան նախաբանին մէջ, էջ 270-271, հետեւեալ կը գրէ. «Թէպէտե Գրիգոր Տղայ համաձայն Լեւոնի, շատ հոգածութիւն ցոյց տուած էր թրիստոնէական դատին համար, այն վարկեանին՝ երբ միշտ զէջիկ Պարպրուսի բանակը Լիկաոնի որաշտերուն մէջ սովի խառութենէ կը տառապէր, անփոյթ չէր ընդր սակայն Սալաէտտինը սիրաշահելու, վանդիկ այն ժամանակ տէրը եղած էր Սիւրբոյ մեծագոյն մասին, և անոր մեծ զօրութիւնը կրնար եղերական ըլլալ կիլիկիոյ. այդ պատճառաւ անոր հետ բանակցութիւն և թղթականութիւն կը կատարէր: Հետաքրքրական է արար պատմագետ Պէհաէտտինի պատմութեան մէջ կարգաւ գրուած նամակ մը, միշտէտէրիկ Ա. կայսեր մահէն քիչ վերջ, Հայոց կաթողիկոսէն առ Սալաէտտին, և որուն մէջ ան երուսաղէմի յաղթականին կ'իմացնէ գերմանացի ինչպիսիքներուն արշաւանքը, անոնց ոյժը, մարդանքը և ընթացքը, և կ'ապահովէ իր բոլոր հաւատարմութիւն. (տե՛ս Vita et Resgestae. edit. et Trad. d'Albert Schultens. Chap. LXX.):

Այս նամակը հրատարակած է Նահեկանագրեայ Աստուածատուր Եպս. Տ. Յովհաննէսեան իր «Ժամանակագրական Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի» գիրքին Ա. հատորին մէջ, էջ 166-68, այս նամակին թարգմանութիւնը իրեն շրջանէ է Պերլիպէզիտեան հայագետ Պետերման:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ԸՈՒՐՆԵՐ

ԿՆՈՋ ԿՈՒՍՄԱԿՐՈՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոնեայ կնոջ կուսակցութիւնը սովորաբար ուրիշ եւ քերեւս ոչ նուազ ազնիւ ձեւեր կուսայ Առաքելային մատուցիլ կատարան: Կնին, կուսակցութեան ամենեւնի ժողովալ եւ միւս սեռին անձեռն հետ որ եւ ուղղակի յարաբերութիւն չունեցող կենցաղածեւիք մէջ իսկ, կրնայ կատարել այն գործնախախտութիւնը սահմանած է իր սեռին համար: Այդ պարագային, ներքին ըլլալ ինքնայայտ բնի, իր կատարած առաքինութիւններուն մէջ աշխատանք ամուսնական բան կայ, որքան մայրական բան կայ առաքինութիւններուն մէջ կնոջ մը՝ որուն Աստուծոմ մայր ըլլալու շնորհը չէ տուած: Կնին ամուսին եւ մայր է իր ետեքամբը. բայց թէ մին եւ թէ միւսը լինելու համար մեկէ անկէ կերպեան. եւ ինչպէս որ չենք խորհրդ բնութեան մայր ըլլալ չկարողացած կնոջ մը կանգնիք մէջ քերացում մը կայ, պէտք չէ, նոյնպէս, քերացում չենք ամուսին չեղած կնոջ մը կանգնիք մէջ:

Ա. Վ.

ՍՈՒՐԻՒՆ ԿՐՈՆՔԸ

Կրօն մը՝ որ իրեն նշանաբան ունի. Ինձմէ գուրս չկայ փրկութիւն, դիւրաւ բուռն եւ կատարի կը դառնայ՝ նիւթական գորտերան հետ ղոյզն շփում մը կնոջ անցած պարագային: Փաղաքային իշտութեան սուրբ կ'արբեայ, մարգարէներու բացատրութեան համեմատ. իսկ այս սուրբ կոյր եւ զազանակալ կը դառնայ զինքի կրողին ձեռնհրում մէջ: Ոչ մէկ օրէնք չի կրնար կանոնի ենթարկել անոր գործածութիւնը. այդ գործածութիւնը առաջին անգամին իսկ զեղծում կը դառնայ, զի զեղծում է ան արդէն իր սկզբունքին մէջ նոյն իսկ, ու միակ միջոցը արգիլելու որ կրօնք ինքզինքն ու մարդկութիւնը չվիրաւորէ անոր վստահութեամբ կայն վայրկեան մը անոր ձեռքին մէջ չընկնուի:

Ա. Վ.